

ALTAY DESTANI “ALMIS KAAN”

Veli GÜL

Özet

Bu çalışmada, Altay destanı Almis Kaan Destanı'nun metni, Latin harflerine aktarılmış metni, destanın Türkiye Türkçesine çevirisi ve söz varlığı dizini verilmiştir. Ayrıca, destan hakkında açıklamalar, bazı destan motiflerinin Anadolu sahasıyla bağlantıları ve Altay coğrafyası hakkında bilgiler de sunulmuştur.

Anahtar kelimeler: *Altay, destan, Almis Kaan Destanı.*

Abstract

This study gives the text of the Altay epic Almis Kaan in transliteration into the Latin alphabet, a translation of the text into modern Turkish and a grammatical index of the text. The study also discusses the epic, makes comparison of some of the motives with Anatolian epic motives and refers to some geographic features of the Altai region.

Key words: *Altai, epic, Almis Kaan Epic.*

Almis Kaan Destanı, Güney Sibirya'da Dağlık Altay'da yaşayan Altay Türklerine ait bir destandır. Sarp dağlarla örülü bir coğrafyada yaşam mücadelesi veren insanların gördüklerini hayal dünyalarıyla birleştirerek oluşturdukları destanlar; hem yarınlara kalmak için umut kaynağı hem de kültürün zenginliğini gösteren ana kaynaklar olmuştur. Bozkır kayalardır, bozkır ormanlardır; bozkır yazın tozlu, kışın karlı çamurlu topraklardır.

Almis Kaan'da bölgedeki halkın yaşam tarzını ve mücadelesini aynen görmek mümkündür. Halkın, geçim kaynakları, uğraşları, beklentileri, evlilikleri, ölüm ve doğum merasimleri bu destandadır. Almis Kaan Destanı'nı okuduğumuzda binlerce

yıldan beri süregelen bozkır medeniyetinin Gök Tanrı inancının, halk ne tür bir dini kabul ederse etsin, kuvvetli bir şekilde yaşadığını görebiliriz. Destan, kağan bir babanın şanını, cömertliğini, iktidar hırsını, dramını, halkın kağanlarına ve kağan ailesine bakışını, iktidar çekişmelerini konu ediyor.

Almıs Kaan Destanı'nın ne zaman ortaya çıktığı bilinmese de X. yüzyılda yaşamış olan İdil Ural Hakanlığı'nın Kağanı Almıs Kaan'la bir ilgisinin olup olmadığı bende merak uyandırdı. Destanda geçen Almıs Kaan'ın yetmiş dağa, yedi ulu denize hükmetmesiyle İdil Ural Hakanlığı'ndaki Almıs Kaan'ın bu yöndeki benzerliği tesadüf veya değil. Destanı okuduğunuzda; Battal Gazi'nin atıyla kılıcı, Hazreti Ali'nin Hayber Kalesi'ni yıkışı, Hazreti Ali'nin devlerle mücadelesi, Zülfikar'ın marifetleri, Basat'ın Tepegöz'ü öldürmesi hikâyeleri ile bir bağlantı görülebilir. Destanda, Türk tasavvuf hikâyeleriyle de bağlantı kurmamız mümkündür. Velayetname'de geçen, aslanın sırtına binip eline yılanı kamçı edeni gören Hacı Bektaş-ı Veli'nin kayanın üzerine binerek onu yürüttüğü hikâyesinin benzerini de Almıs Kaan Destanı'nda görebiliriz. Ayrıca, destandaki kötü karakter Kan Çületiy'in tepesinde tek gözünün olmasıyla Dede Korkut Hikâyeleri'nden biri olan Basat'ın Tepegöz'ü öldürmesi hikâyesi bir rastlantı olmasa gerek diye düşünüyorum.

Almıs Kaan, ilk adıyla Temir Bökö, destanı 3900 satırdan oluşmaktadır. Destandaki ölçü ve kafiyede tam bir uyumdan söz etmek mümkün değildir. Aşağıdaki örnek satırlarda görüleceği üzere, yer yer çapraz şekilde sıralanan kafiyeleniş varsa da destanın genelinde ya kafiye sıralanışı bozulmuş ya da satırlar arasındaki kafiyelenme ekler vasıtasıyla sağlanmıştır.

	<i>Möş agaştıñ tözineñ</i>	Çam ağacının gövdesinden
	<i>Eptep etken topşuurım</i>	Yapılmış sazım
	<i>Möñün-altın suuzıla</i>	Altın gümüş suyuyla
5.	<i>Çümdep koygon topşuurım</i>	Süslenmiş sazım
	<i>Ak kayıñnıñ tözineñ</i>	Ak kayının gövdesinden
	<i>Çazap oygon topşuurım</i>	Oyulmuş kutsal sazım
	<i>Altın-möñün suuzıla</i>	Altın gümüş suyuyla
	<i>Çümdep etken topşuurım</i>	Kutsanmış sazım ¹
75.	<i>Örö turup bazıp bolbos.</i>	Kalkıp yürümek olmaz.
	<i>Sanaazı aymap calcuurgan,</i>	Düşüncesini söylemeyip kuduran
	<i>Mal başkarıp bolboy bargan,</i>	Mal yönetip isteğine ulaşan
	<i>Kılığı tudup kıcırañtigan-</i>	Huyu gereği bencil olan
	<i>Con başkarıp bolboy turgan.</i>	Halka emirler yağdıran
80.	<i>Koy kajıgın kul ekelze,</i>	Hangi koyunu kul alıp getirse
	<i>Kiji kajıgın surap turat.</i>	Yiğit hangisini istersin diye sorsa

1 Almıs Kaan Destanı, A. G. Kalkin'in anlatımından Arjan Adarov derlemiştir.

- Amtandu kursak aldına salza,*   Lezzetli yemeği ağzına salsa
Ter içetem dep algırat   Ter içeyim diye direnen
Almıs-kaan bir künde   Almıs Kaan bir gün
85. *Albatıga car saldı.*   *Halkına haber saldı.*²

Kafiye örgüsü yönünden uyum sağlanamayan destanda, hece sayısı da aynı değildir. Ancak destanın geneline bakıldığında satırların özellikle 7'li 8'li ve 9'lu hecelerle sıralandığı, nadiren 10 ve 11 heceli destan satırlarının bulunduğu söylemek mümkündür. Değişkenlik gösteren hecelerın duraklarının 4+4, 4+3, 5+4 ve 5+5 olarak belirli bir disiplinle sıralandığı dikkat çekicidir. Birkaç örnekte, bu durak sistemine uyum yoktur. Akıcılık ve hoş duyuş yönünden, dış kafiye kadar önemli bir unsur olan iç kafiyenin oluşturulması ve seslerin seçiciliği yönünden, destanın kusursuz aliterasyon ve asonansla süslenmiş olduğunu görebiliriz.

- Katkı arazında ıy ugulat,*³   Kahkaha arasında inleme duyuldu,
460. *Kalırt etken tabış çıgat.*   *Uğultulu ses çıktı.*
Küreş emes, küreş boldı,   Görülmemiş güreş oldu,
Külürt etken tabış ugulat.   Tapırtılı ses yayıldı.
«Külürege ni bu ne? - dep,   Bu neyin tapırtısı? diyerek,
Külükter çıgıp şindey berdi.   Pehlivanlar çıkıp inceleyiverdi.
465. *Kalıraganı bu ne?» - dep,*   «Bu neyin uğultusu?» diyerek,
Kaandar çıgıp kaykay baadı.   Kağanlar çıkıp şaşkınlıkla karşıladı.
Kecegelü Sarı-kaan   Saç örgülü Sarı Kağan
Kenetiyn çıga kondı,   Aniden çıktı,
Keñ ejikte kezerlerdiñ   Geniş kapıdaki kahramanların
470. *Kenetiyn tartış boldı.*   *Birden çekişmesi oldu.*

satırlarında görüldüğü üzere k, l, ş, sessizleri a, ı, u seslileri,

- Bulut keptü kazı saldı,*   Bulut şekilli kazı gönderdi,
Bayım irik kuyruğın saldı.   Erkek Atın kuyruğunu gönderdi.
«Bargan balabis ırıstu» - dejet,   «Giden evladımız mutlu olsun» dediler,
Bayım baytal kaazızın cidiret.   At kısırağının kuyruk yağını yedirdiler

satırlarında görüldüğü üzere b, z, s sessizleri, a, ı, u seslileri,

- Ceten batır otogına*   Yetmiş bahadır otağına
660. ***Ceñ tudatan küreşke barat.***   Tutulan güreşe vardı.

2 Kafiyeleştiği sıra, destanın dilinde hissedilen değişikliğe paralel bir uyak değişikliğinin de olabileceğini düşündürmektedir.

3 Koyu olarak gösterilen dizelerde hece/durak kalıplarına uyulmamıştır. Destanda böyle dizelere yer yer rastlanır.

- Adıp caspas okpırlar* Hedefinden şaşmayan oklar atıp
Tañma adarda, kojo adıjat, Ad verme töreninde attığında, birlikte atıştılar,
Ceten tööniñ een uçuktan Yetmiş devenin kırmızı ipinden
Kiriş etti caa bügine, Kiriş yaptı bükük yayına,
665. *Kastıy agaş birçıdınañ* Demir gibi ağaç gücünde
Caa cazadı tñ begineñ. Yayı sağlamından süsledi.

satırlarında görüldüğü üzere c, r, ñ sessizleri a, ı, u seslileri alt alta gelecek şekilde sıralanıp destanın anlatımındaki coşku ve heyecanı tamamlamıştır. Alms Kaan Destanı'nın anlatımında, Aleksey Grigoreviç Kalkin'in anlatımında, müzik değeri taşıyan asonans ya da aliterasyon satır içlerinde de zenginlikle kullanılmış; sessizler ve seslilerin müzikalitesi topşuurun müziğiyle bütünleştirilmiştir. Bu, sadece A. G. Kalkin'in değil, kayçılık geleneğinin bir özelliği olsa gerektir ki Tovar Anışkinoviç Çaçıyakov, Kün Kılgalu Küreñ Attu Kuday Ulu Katan-Koo destanında,

- Üstügi oroonnıñ ol tübinde,* Gökyüzünün derinliklerinde,
Ürgülcik çañkır biyikte, Sonsuzluk göğünün yükseğinde,
Üç Kurbustan curtağan boltır, Üç Kurbustan oturmuş,
Cer-ceñisle kolbu tuttur. Yer yosunuyla bağlıymış.
5. *Cuulap olordıñ curtına* Savaştık için onların yurduna
Cuuçılar kirer cañı cok, Savaşçıların girecek tarafı yok,
Cuu baştap boyları Savaş başlatıp kendileri
Curtın taštaar canı cok Yurdun dışına çıkacak tarafı yok.
Cayı-kıjı bir bildirbes Yazı kışı bildirmez
10. *Cajıl-torko ol oroonda* Yeşil ipek ülgen devleti
Tanıspay Şinkin, Altın Saadak adlı destanında aynı tarzı kullanmıştır.
Cayı-kıjı bildirbes Yazı kışı bildirmez
Cajıl bürlü möş agaş. Yeşil yapraklı meşe
Cimjak onıñ tözineñ Onun yumuşak gövdesinden
Candap etken topşuurım. İşlenmiş topşuurum
5. *Corgo malıñ kılmañ* Rahvan atın kılından
Kıldap sokkon topşuurım Tellenen topşuurum
Uzun çörçök men aydıp Uzun destanı ben söyleyip
Uzak Tünge soodoyın. Uzun geceye soğutayım.
Uur sanaa carıdıp, Ağır yükü atlatıp
20. *Uzun tañga kaylayın.* Uzun güne anlatayım.

Destanın şekil oluşumu, iç ve dış ahengi, anlatım tarzı, anlatıcı ya da aktarıcı kim olursa olsun, bir ağacın kökünden değişik dallara asılı meyvelerin tadlarındaki uyuma

benzer anlatım zevki, kayçılık geleneğinin tek kökten yayılmış olduğunun da kanıtıdır. Bu kökün bir dalı da Altayların meşhur kayçısı Aleksey Grigoreviç Kalkin'dir.

Destanda; Kayçı, yorulduğu ya da dinlenme ihtiyacı duyduğu zaman, bu amaçla durakladığını, anlatıma ara verdiğini, anlatımı kesip kendi cümlelerini destan anlatımına yerleştirerek bildirmektedir. Ayrıca Kayçı, destanın anlatımının en heyecanlı bölümlerinde anlatımı kesip dinleyicilerin dikkatlerini kontrol amaçlı çıkışlarda da bulunmaktadır.

Aşağıdaki beyitler, duraklama ve dikkat ölçme amaçlıdır:

130.	<i>Aylga-curtka kelbes cañdu, Altan altı bay takalu, Altın möñün bay şireelü, Ceten ceti biy talalu, Möñün-altın taş şibeelü.</i>	Anne babalara göre normal değildi, Altmış altı kutsal nallı, Altın gümüş kutsal tahtlı, Yetmiş yedi bey taraflı, Gümüş altın taş kaleli.
135.	<i>Çeret-çemet ceti oyık, Çemetendü togus sümer, Ak tayganıñ koltugında, Cüs budaktı bay terektiñ Olbigınıñ aldında</i>	Verem oldu her oyuk, Kireçli dokuz dağ, Ak ormanlı dağın eteğinde, Yüz budaklı kutsal kavağın Büyük dalının altında
140.	<i>Kabay oşkoş kara taşka Kiriş uyuktap cüreten emtir.</i>	Beşiğe benzer kara taş Girip uyumuş.
195.	<i>İyneş cakşızıla süjüzele, Ak taygazınıñ bajına çıgıp, Arjan suunıñ canına barıp, Bir calbraktı töjönölö, Bir calbraktı cabınala,</i>	İneğin iyisiyle süsüşerek, Ormanlı ak dağın başına çıkıp, Şifalı suyun yanına varıp, Bir yaprağı sererek, Bir yaprağı üstüne örtünerek,
200.	<i>Taş kabayda uyuktay berdi. Ak calbrak töjögünde Amıranıp uyuktap cadat, Kök calbrak castanala, Kööni özökti körüp cadat.</i>	<i>Taş beşikte uyumuş.</i> Ak yaprak döşeğinde Dinlenmek için yatmış uyuyor, Gök yaprağı yastık ederek, Rahat yatağı görmüş uyuyor.
205.	<i>Anañ arı ne bolgonın Aydayın la, ce be baldar? Almıs-kaan çörçөгimdi Kaylayın la, ce be, ulustar? Altay üstin altı aylanıp,</i>	Ondan sonra ne olduğunu Eh, anlatayım mı çocuklar? Almıs Kağan masalımı Sazla söyleyeyim mi ey insanlar Altay Dağı'nın altını dolaşıp

210. *Almış-kaannıñ carı cetti.* Almış Kağan'ın emri ulaştı
Cerdiñ üstin ceti aylanıp, Yeryüzünü yedi kez dolanıp
Almış-kaanga biçik keldi: Almış Kağan'a mektup geldi:
Caan-caan baatırlar Yüce büyük bahadırlar
615. *Toozın bilbes çööçöy tudat.* Toz görmemiş kase tuttu.
Bulut keptü kazı saldı, Bulut şekilli kazı gönderdi,
Bayım irik kuyruğın saldı. Erkek Atın kuyruğunu gönderdi.
«Bargan balabıs ırıstu» - dejet, «Giden evladımız mutlu olsun» dediler,
Bayım baytal kaazızın cidiret. At kırsağının kuyruk yağını yedirdiler.
620. *Anań arı ne bolgonın* Ondan sonra ne olsun
Aydayın la kaylayın. Saz eşliğinde söyleyeyim.
Ağaş topşuur oynop lo cat, Ağaç saz söyle,
Altay çörçök çümdel le cat. Altay masalını süsle.
Altan altı bay talalu, Altmış altı süslü kenarlı,
625. *Altı-möñün taş şibeelü,* Altın gümüş taş kaleli,
Ceten ceti bay talalu, Yetmiş yedi süslü kenarlı,
Ceten üye bek şibeelü, Yetmiş kat sağlam kaleli,
Arı canı ay çalğan Uzaktakini ay gibi ısıtan
Altın taştı ak taygadañ, Altın taşlı ak ormandan,
630. *Beri canı kün çalğan* Yakındakini güneş gibi aydınlatan
Möñün taştı kök sümerdeñ Gümüş taşlı gök dağdan
Cılañaş-uul kelip cattı. Cılanaş Uul geldi.
Kańça kaannań cuup alğan Kağandan aldığı onca
Cöjölörin kojo salat, Mallarını birlikte bıraktı,
Kańça cılga neni tudungan, Yıllar boyunca muhafaza ettiği,
Ayak-kazanın kojo kömöt. Kap kacağını birlikte gömdüler.
Anań arı ne bolgonın Ondan sonra ne olsun
1430. *Aydayın la baldar?* Söyleyeyim mi çocuklar?
Altay çörçök çümi caranzın, Altay destan kılığına yaraşsın,
Kaylayın la ce be, baldar? Topşuurla söyleyeyim mi yeter mi çocuklar?
Şaldañ uuldiñ bu cürümin Çıplakoğulun bu kılığını
Tam keelede çümdep cadım. Hoş gösterecek destan hazırlamaya niyetlendim.
1435. *Caan-caan taygalar ajıp,* Yüce yüce dağlar aşıp,
Şaldañ uul tam köndüget. Çıplak oğul hırslandı.

Kayçının bu duraklama satırlarından başka; destanda durduğunu, nefeslendikten sonra anlatıma devam ettiğini aşağıdaki ifadelerinden anlıyoruz:

445.	<i>Altı cakşı baatur uul Altı kızla ezendeşti, Anañ arı kuuçındaştı. Aayı-tööyin körör bolup, Altan alıp arakı urat, Kara tuman çöyil turdı. Anañ arı aygırlu maldı</i>	Altı iyi yiğit oğul Altı kızla selamlaştı, Ondan sonra konuştu. Sağına soluna baktığında, Yetmiş yiğit votka dağıtıyordu, Kara duman saçıldı. Ondan sonra aygırlı sürüyü
880.	<i>Ulus körböy, cırgay baadı. Onço maldıñ eñ uçında Üç kulaktı kara-sur Caan ulus amıradı, Caş uluzı iştendi.</i>	Milletin görmemesi için görünmez yaptı. Onca atın en ucunda Üç kulaklı kara kül Yaşlı insanlar dinlendi, Genç insanlar çalıştı.
905.	<i>Anañ arı Almis-kaan Al-sanaazi aymagan, Alıp küçi astagan,</i>	Ondan sonra Almis Kağan Aklını kaçıran, Pehlivan gücünü yitiren,
1.	<i>Çeret-çemet ceti oyık, Çemetendü togus sümer, Cılañaş-Uul bu bolgojn Bir oñdonıp körüp turza, Çeret - çemet ceti süüri, Ceti yıktıñ edegi</i>	Verem oldu her oyuk, Kireçli dokuz dağ, Cılnaş Uul bu olanı Bir anlayıp görse, Verem hastalığı yurda kireç gibi dağıldı, Yedi kutsal dağın eteği.
3530.	<i>Çemetendü togus süüri Togus ıyık calañı. Ak bulukta saptalğan Ayrı baştu altın çakı. Cebren çaktañ beri turgan</i>	Verem oldu dokuz bölge, Dokuz kutsal ovayı Ak buluta iğne geçiren Ayrı başlı altın direk. Eski çağdan beri duran
3535.	<i>Çeten kırılı ces örgöö. Almis-Kaan adasınñ</i>	Yetmiş kenarlı bakır saray. Almis Kağan babasının

Almis Kaan Destanı'nın ve Altay'ın diğer destanlarının en önemli bölümleri; anlatıma geçiş için gerçekleştirilen tasvirli giriş bölümleri, destanın ne amaçla aktarıldığının söylenmesiyle sonlandırılan sonuç bölümleridir. Kayçı, destana girişi ya çevre tasvirleriyle, ya da topşuur tasviriyle gerçekleştirir.

	<i>Möş ağaştıñ tözineñ</i>	Çam ağacının gövdesinden
	<i>Eptep etken topşuurım</i>	Yapılmış sazım
	<i>Möñün-altın suuzıla</i>	Altın gümüş suyuyla
1.	<i>Çümdep koygon topşuurım</i>	Süslenmiş sazım
	<i>Ak kayıñıñ tözineñ</i>	Ak kayının gövdesinden
	<i>Çazap oygon topşuurım</i>	Oyulmuş kutsal sazım
	<i>Altın-möñün suuzıla</i>	Altın gümüş suyuyla
	<i>Çümdep etken topşuurım</i>	Kutsanmış sazım
10.	<i>Omok attıñ kılı sen</i>	Dinç atın kılındansın
	<i>Oygor baatır çörçökti</i>	Yiğitler yiğidinin destanını
	<i>Oygozoton kiji sen</i>	Uyandıran sensin
	<i>Çazap oyno, topşuurım</i>	Kutsayarak çal sazım
	<i>Çabdar attıñ kılı sen</i>	Dört nala koşan atın kılındansın
15.	<i>Caan batır çörçökti</i>	Büyük bahadır destanını
	<i>Oygozoton kiji sen.</i>	Uyandıran sensin
	<i>Üyeledip aytkan sözimdi</i>	Makamlı söylenen sözümü
	<i>Beş tınışka çümdep oyno,</i>	Beş nefeslik şarkı yapıp çal
	<i>Meniñ aytkan söstörimdi</i>	Benim söylediklerimin
20.	<i>Castırazın tüzedip oyno.</i>	Hatasını düzelterek çal
	<i>Cazap etken bay topşuurım</i>	Süslü kutsal sazım
	<i>Tam caranıp oynop catkan,</i>	Tam olgunlaşmış şimdi çalan
	<i>Çapdar taydıñ caraş kılı</i>	Dört nala koşan tayın yelesinden hoş
	<i>Cara-çeçen aydıp turgan.</i>	Güzel hoş sözleri söyleyen
25.	<i>Eptep etken em topşuurım,</i>	Gönüllere ilaçtır kutsal sazım
	<i>Ermen-çeçen küülep oyno</i>	Hoş meşeli çınlayıp çal
	<i>Emdik taydıñ eki kılı</i>	Yabani tayın iki kılı
	<i>Ermen -çeçen aydar bolzın,</i>	Hoş sözler söyler olsun
	<i>Elge-congo soot bolzın,</i>	Halka, ile eğlence olsun
30.	<i>Edil-koñıl katkı bolzın,</i>	Kahkahalı, neşeli olsun
	<i>Kalık-congo soot bolzın,</i>	Halka, millete mutluk olsun
	<i>Karsıldada katkı bolzın.</i>	Kahkahalarla gülünsün

Topşuur tasvirinin tamamlanmasından sonra ise destanın şanına yaraşır bir abartıyla destanın anlatıldığı bölgenin tasvirine geçilir. Topşuurun tasviri düşünülmemişse kayçı, doğrudan çevre tasvirleriyle destana girişi gerçekleştirir.

35. *Çeret-çemet ceti süüri*
Ceti ıyktıñ edeginde,
Çemetendü togus süüri
Togus ıyık koltığında,
Cüs buluñdu köö tayganıñ
Ayañ bolgon caradında,
Cüs kooldu kök talaydıñ
Cayıldıp akkan caradında
Ceten kıptu taş örgöölü,
Ceti buttu taş şireelü,
Ak-sarı corgo attu
Almıs kaan curtap catti.
- Kireçli yedi zirvede
Yedi kutsal dağın eteğinde
Bereketli dokuz bölge
Dokuz dağın eteğinde,
Yüz köşeli kömür dağının
Uçurumlu tarafında,
Yüz kollu gök denizin
Yayılp akan tarafında
Yetmiş odalı taş saraylı,
Yedi ayaklı taş tahtlı,
Ak sarı rahvan atlı
Almıs Kağan yaşadı.

KÜN KILGALU KÜREÑ ATTU

KUDAY UULI KATAN-KOO

5. *Üstügi oroonniñ ol tübinde,*
Ürgülcik çañkır biyikte,
Üç Kurbustan curtagan boltır,
Cer-ceñisle kolbu tuttır.
Cuulap olordıñ curtına
Cuuçılar kirer cañı cok,
Cuu baştap boyları
Curtın taštaar canı cok
10. *Cayı-kıjı bir bildirbes*
Cajıl-torko ol oroonda
Tün tujüp, tuy cabılbas
Tüş turar ak ürüstü,
Edil küükter ünderin üspes,
15. *Emil agaş bür selitpes*
Cajıl küükter cañar üspes
Caş agaştar cay taştatpas
Cajına çañkır ol oroonda
Üç Kurbustan üye-çakka
20. *Curtap cadar cañdu emtir,*
- Gökyüzünün derinliklerinde,
Sonsuzluk göğünün yüksekisinde,
Üç Kurbustan otururmuş,
Yer yosunuyla bağlymış.
Savaşmak için onların yurduna
Savaşçıların girecek tarafı yok,
Savaş başlatıp kendileri
Yurdun dışına çıkacak tarafı yok.
Yazı kışı bildirmez
Yeşil ipek ülgen devleti
Gecesi tam olmaz
Baş aşağı ötüşlü
Güzel sesli guguklar seslerini kesmez,
Sedir ağacı yaprak düşürmez
Yeşil guguklar yankılarını kesmez
Genç ağaçlar yazı bırakmaz
Bu sonsuz ülgen devleti
Üç Kurbustan asırlardır
Yönetirmiş,⁴

⁴ Adarov, Arcan (1983), *Altay Baatırlar*, C XI, Gorno-Altayskoe.

ÖLÖŞTÖY

- Kara tayga koltuğunuñ* Kara dağın koltuğunun
Kanattıy tüşken edeginde Kanat gibi yayılan eteğinde
Moñıs-Kaannıñ taş örgöözi Moñıs-Kaan'ın taş sarayı
5. *Teñkeyip kalgan turbay kayttı.* Yükselip duruyordu.⁵

KATAN KÖKŞİN LE KATAN-MERGEN

- Ozo, ozo, ozo çakta,* Önce, önce, önceki çağda,
Oturgan ulus çok tušta, (Burada) oturan insanlar yokken,
Erte, erte, erte çakta İlk, ilk, ilk çağlarda
5. *Emdiki ulus çok tušta* Şimdiki insanlar yokken
Cayı kiji bildirbes Yazı kışı sert geçmez
Cay keberlü Altay'da Yaz mevsimli Altay'da
Tüni-tüji bildirbes Gecesi gündüzü bilinmez
Tüş keberlü Altay'da Gündüz gibi Altay'da

Destanın bitiş cümleleri, kayçının ustalığıyla destandaki anlatıma uygun coşkuda, titizlikle yerleştirilir.

3890. *Altay çörçök Altın-Bökö* Altay destanı Altın Bökö
Adamnañ ukkanım bu la boldı. Atamdan duyduğum da bu oldu.
Almıs-Kaan kereginde Almıs Kağan hakkında
Kaylagan söstör ol tügendi. Destanlaşan sözler de tükendi.
Ukkanım la bu edi, Dinlediğin de bu idi,
Uçı bolboy, bayla. Ucu oldu, süsle,
3895. *Ağaç topşuur aylat salzın* Ağaç saz söylesin
Albatı - con tarkat salzın. Halk millet yaysın
Mındıy çörçök meniñ emes Böyle bir destan benim olmaz,
Albatıda cürgey le. Halk arasında da yaşasın.
Mındıy ülger meniñ emes, Böyle bilgece söz benim olmaz,
3900. *Con ortodo cürgey le.* Halk arasında da yaşasın.

Almıs Kaan Destanı'nda, Kahraman Cılanaş-Uul'un Altay coğrafi bölgelere isim verilmesindeki emeği de unutulmamıştır.

- Eki kulağı eki tüñey* Birbirinin aynı iki kulağı
Kızıl uçar bolup kaldı Kızıl şelale oldu
Oozı onuñ cerdiñ oozı bolup, Ağzı onun yeryüzününün ağzı olup,

⁵ Dilek, İbrahim (2007), *Altay Destanları 3*, Ankara, TDK Yay.

2695. *Cer - tamı bolup kaldı.*
Sok cañıs onıñ közi
Sook kara köl boldı
Adı onıñ Kecereli-Köl,
Tayganıñ adı - Iyık-Bajı
Cılañaş-Uul Kan-Ceerenniñ
Bajın kezele, çaçıp iygen.
2725. *Ol cerdiñ adı*
At bajı dep adalğan
2730. *Kamçızın taştagan cerdiñ adı -*
Kamçı -Tayga,
Kañzazıñ taştagan cerdiñ adı -
Kañza - Tayga
Tüñürin çaçkan jerdiñ adı
Tüñür - Köl.
2735. *Küzüñizin taştagan cerdiñ adı*
Koñko - Tayga
Eerin çaçkan cerdiñ adı
Erteş - Tuu
Üygenin taştagan cerdiñ adı
2740. *Üzük - Tuu.*
Çılbırın çaçkan cerdiñ adı
Armakçı - Tartkan.
Köndürezi temdektü cerler
Kööröp aytsa - ol tabılar.
2745. *Bajın kesken cerdiñ adı-*
Bajınık - Tuu
Söögın çaçkan cerdiñ adı -
Korımdı.
- Cehennem damı oldu.
Onun bir tek gözü
Soğuk kara göl oldu
Onun adı Kecereli Göl,
Dağın adı Iyık Başı
Cılanaş Uul, Kan Ceren'in
Başını keserek, savurup attı.
O yerin adı
At başı diye adlandırıldı.
Kamçısını fırlattığı yerin adı
Kamçı Dağ
Tütün çubuğunu fırlattığı yerin adı
Kanza Dağı
Tefini attığı yerin adı
Tünür Göl.
Çıngırağını fırlattığı yerin adı
Konko Dağ
Eyerini attığı yerin adı
Erteş Dağ
Dizginini fırlattığı yerin adı
Üzük Dağ
Yularını attığı yerin adı
Armakçı Tartkan.
Önündeki işaretli yerleri
Başını çevirip söylese o bulur.
Başını kestiği yerin adı
Bajınık Dağ
Kuşağını attığı yerin adı
Korımdı.

Destanın dili, ilgi çekici özellikler taşımaktadır. Destanda ikilemelere sıklıkla yer verilmiştir. Aşağıda ikilemeler destanın genelindeki yüzlerce ikilemeden yalnızca birkaçıdır.

Möñün-altın suuzıla

Altın gümüş suyuyla

Altın-möñün suuzıla

Altın gümüş suyuyla

Cara-çeçen aydıp turgan.

Güzel hoş sözleri söyleyen

35. *Ermen-çeçen küülep oyno*
Elge-congo soot bolzın,
Edil-koñıl katkı bolzın,
Çeret-çemet ceti süüri
Ak-sarı corgo attu
Ayga-künge çağılğan,
Ak-carıktı arbab -şiltep,
Ayıldı-curttu ededim,
Kara-büdür çıraylı,
Alıp-külük kezerler boltır.
1. *Ayılga-curtka kelbes cañdu,*
Saat-maat bu bolbodı -
Ança-munça ol bolbodı -
Açu-koron kıyğı uguldı,
Ama-tomo arbanıştı
Eezin-mizin salkın tüjüp,
Tabır-tubır caaş caap,
Ay-Tana ceñezi bolzo,
Ak-sarı adına minip,
Altayın köstöp atanıp iydi,
Cerin köstöp celdirip iydi.
1355. *Erin-tijin bek tiştendi,*
Ermektenbes Cılañaş-Uuldıñ
Eki kolın kayra külip,
Temir kijen salıp iydi.
985. *Eki budın udura külip,*
- Hoş meşeli çınlayıp çal
Halka, ile eğlence olsun
Kahkahalı, neşeli olsun
Kireçli yedi zirvede
Ak sarı rahvan atlı
Aydan güneşten daha çok parlayan,
Dünyaya lanet okuyup
Evli barklı edeyim.
Esmer sempatik görünüşlü,
Pehlivanlar pehlivanı kahramanlardır.
Anne babalara göre normal değıldi,
Pek bir zaman geçmedi
Epey zaman oldu
Kederli çığlık duyuldu,
Peki hay hay diyerek homurdanışlı
Efendiler efendisi rüzgar düşüp,
Tapır tapır yağmur yağıp,
Ay Tana yengesi ise,
Ak sarı atına binip,
Altayı menzilleyip atını sürdü,
Yurdunu menzilleyip dört nala koşturdu.
Dudağını dişini sıktı.
Konuşamayan Cılañaş Uulun
İki elini arkaya bağlayıp,
Demir köstek bağlayıp götürdü.
İki ayağını çapraz bağlayıp,

Destanda geçen *atı celdir*- fiili Toros Türkmen köylerinde *yeldir*- olarak kullanılmaya devam etmektedir. Yine *anañ arı* kelime grubunun Toros Türkmenlerinde *anañ aşşaa babañ yoharı biçiminde arı* kelimesinin *burdan/şordan arı* biçiminde kullanılması, kulağı rahatsız edecek kadar ince ve gür sesli erkeklere *tnı* lakabının uygun görülmesi, *küli*- fiili ve *külüñ* kelimesinin Toros Türkmen köylerinde yaşıyor olması, Altay'dan Anadolu'ya bir yolculuk hikâyesinin habercisi gibidir. Altay destan dilinde, Alms Kaan'da da öyle, Moğolcadan Altaycaya geçmiş bazı kelimeler ödünçleme yoluyla geçmiştir. Moğolcadan ödünçleme yoluyla alınmış kelimelerin dışında destan, duru bir Altay Türkçesiyle oluşturulmuş, yabancı kökenli kelimeler destanda yer bulamamıştır. Destanın Türkiye Türkçesine aktarılması sırasında; kelimelerin çevirisinde, *Tıva Türkçesi Sözlüğü*'nden, *Hakasça-Türkçe Sözlük*'ten, *Altın Cüs*'ten, *Altayca Türkçe*

Sözlük'ten, Kazak Türkçesi Sözlüğü'nden, Kırgız Sözlüğü'nden, Kıpçak Türkçesi Sözlüğü'nden; destandaki eklerin doğru çevirisini gerçekleştirebilmek için *Kutadgu Bilig İndeksi'nden, Altay Türkçesinde Şimdiki Zamanın Ek Fiili ve İsim Cümlelerinde Şahıs Bildirimi* adlı makaleden, *Etimoloji Sözlüğü'nden, Divanü Lügat – it –Türk Dizini'nden, Harezmi Kıpçak, Çağatay Türkçesi Üzerine Notlar* adlı eserden, *Kutadgu Bilig'de Fiiller* adlı eserden, *Eski Türkçenin Grameri* adlı eserden, *Altay Türkçesinde Fiil* adlı yüksek lisans tezinden yararlanılmıştır.

Çevirilerde cümleler, Türkçe cümle dizilişine uygun olarak aynen çevrilmektedir. Türkçeye ters bir diziliş ya da çeviride zorlayacak bir dizilişe rastlanmamıştır. Destan; Şaman inancının, giysilerinin, davranışlarının, korkularının, umutlarının ve cezalandırmalarının tamamına örnek dizeleri bünyesinde barındırır.

Destan, Arjan Adarov'un, 1950 yılında Aleksey Grigoreviç Kalkin'in anlatımından derlemesidir. Aleksey Grigoreviç Kalkin'in anlatımında destanın asıl adı “Temir Bökö'dür (Demir Pehlivan)”. Kalkin, bu hikâyeyi Onguday Altay Boktu oymağında yaşayan bir kayçıdan Çibit köyünde dinlemiştir. Temir Bökö Destanı 1950 yılında Arjan Adarov tarafından derlenmiştir.⁶

Ancak Gorno Altaysk'ta bulunan Tarih, Dil ve Edebiyat Enstitüsündeki E. E. Yamayeva bu destanı kitap olarak yayımlarken Temir Bökö adını Almıs Kaan olarak değiştirmiştir⁷. Yamayeva ya da başka bir derleyici, kuvvetle muhtemeldir ki, destanın anlatımında gerek dil gerekse üslup olarak ciddi değişiklikler gerçekleştirmiştir. Bu ihtimalin en somut örneğini kahramanın kötüyle savaşı sırasında sarf edilen aşırı kibar sözlerden anlamaktayız. Kahraman ve kötü adam sıfatlı yaratık, kapışma esnasında birbirlerine anası kötünün oğlu kötü, babasının örs kemiği, niçin daha kuvvetli vurmadin, vb. aşırı kibar ve aşırı ahlaki sözler sarf etmektedirler.

Almıs Kaan Destanı, Arjan Adarov adıyla yayımlanan Altay Baatırlar dizisinin 1983 yılında Gorno Altaysk'ta bastırılmış XI. kitabında yayımlanmıştır. Buradaki Altayca metin bu kaynaktan alınmış ve Türkiye Türkçesine çevrilmiştir.

Almıs Kaan Destanı'nda asıl kahraman Cılanaş Uul'dur. Destan, Cılanaş Uul'un bütün kötü kağanlarla mücadelesini anlatır. Aşağıdaki hikâye, destanın özet metnidir.

Altay Dağları'nın engin kayın ormanlarının derinliklerinde, ulular ulusu kayınlar yetişmektedir. Bu kayınların gövdesinden süslenecek yapılan topşuur sazı, dilden dile dolaşır, ilden ile gönderilir; dertlere deva, sözlere reva olur. Bu kutsal saz babadan oğula en değerli hediye olarak bırakılır. Bu kutsal sazlardan birinin tellerine dokundukça sazdan ezgi yerine dökülmüş Almıs Kaan Destanı.

Altay'ın yedi dağının eteğinde, yüz kollu denizin girdaplı kolunda, yetmiş odalı taş sarayın yedi ayaklı taş tahtında oturan, yeraltının şaman ruhlarına, yeryüzünün tüm ruhlarına hükmeden, uluların ulusu, bahadırların bahadırı, yiğit, gözü pek

6 Maaday Kara Destanı ve Aleksey Grigoreviç, I. Yazıya geçirilmiş anlatımlar, A.Yayımlanmış anlatımlar, Gürsoy-Naskali, Emine, *Altay Destanı Maadaykara*, İstanbul 1999.

7 Acarlar (Açıklamalar), Adarov, Arcan, *Altay Baatırlar*, C XI, Gorno- Altaiskoe 1983.

kahraman Almıs Kağan varmış. Almıs Kağan, dağ gibi serveti, deniz gibi sürüleri olan halkın bulunduğu bir ülke meydana getirmiş. Yedi ulu dağın, yetmiş engin denizin, kağanların hâkimi Almıs Kağan'ın adına şanına, boyuna posuna yaraşır altı yiğit oğlu varmış. Bunlar koca Altay'a öyle nam salmışlar ki, kimse onlarla kapışmaya, savaşmaya, onlarla yüz yüze gelmeye cesaret bile edemezmiş. Ama gelgelelim bu kağanlar kağanının yedinci oğlu; ahmak görünüşlü, inek yürüyüşlü, boğa bakışlı, yılan sürünüşlü, kurbağa ötüşlü, domuz böğürüşlü, balık çırpınışlı, zavallı, biçare davranışlı olmuş. Bu oğlancığın diğer çocuklardan farkı, anadan doğma et cepli, et gömleklili (zarlı) oluşuymuş.

Zavallı biçare yavrucağın hareketleri normal çocukların hareketlerinden çok farklı olduğu için herkes tavırlarını tuhaf karşılamış. Anadan doğma et gömleği olduğundan elbise giyemez, zorla giydirilse üzerinde tutmazmış.

Almıs Kağan bir gün yaşlılığını hissetmiş ve kara kara düşünmeye başlamış. İyice düşünüp bir karara varmış. Altı yiğit oğlunu evlendirmek istemiş. Yeryüzündeki halklara, yer altındaki ruhlara, dağlara taşlara ve de altı güneş yüzlü kızı olduğunu duyduğu Sarı Kağan'a haber salmış. Kara kaşlı, kara gözlü, kadife karası saçlı, kadife atlı, hoş yüzlü, tatlı görünüşlü, birbirinin kopyası altı yiğit oğlan; pehlivanlar pehlivanymış, yiğitler yiğidiymiş. Bu gözü kara altı yiğit, Sarı Kağan'dan gelen haber üzerine zırhlarını kuşanıp, kürklerini giyip Sarı Kağan'ın kızlarını almaya, yetmiş pehlivan ve yetmiş atlı hizmetkârla gitmiş. Bu sırada ahmak görünüşlü Cılaşaş Uul, ak ormanlı dağın eteğindeki yüz budaklı kutsal kavağın bir yaprağını yastık etmiş, bir yaprağını üstüne örtmüş, uyuklamaktaymış. Köpeğin kuvvetlisiyle kapışmak, boğanın kuvvetlisiyle süsüşmek, etlerin en irisini çiğnemenin yutmak, sürünmek en önemli karakteri olan Cılaşaş Uul, taş beşikteyken ağabeylerinin durumunu görmüş. Altı güneş yüzlü kızı almaya giden ağabeylerini gören Cılaşaş Uul durur mu? Uzandığı beşikten aşağıya, taa Sarı Kağan'ın yurduna bir çırpıda inivermiş.

Cılaşaş Uul'un davranışlarına düğündeki ulular, yiğitler, kağanlar, hizmetçiler, bahadırlar, aşçılar, yemek yiyenler şaşırıp kalmışlar. Bu durumu yadırgamışlar ve Cılaşaş Uul'un ölümüne karar vermişler. Ölüm fermanını Almıs Kağan'a iletmışler. Almıs Kağan, kendi başından korktuğu için oğlunun ölüm fermanına itiraz etmemiş ve diğer oğullarını ölüm için görevlendirmiş. Altı ağabey, kardeşlerini çok ama çok uzaklara, kimsenin göremeyeceği, izine bile rastlayamayacağı bir ormanlık dağa götürmüşler. Yola koyulduklarında kardeşlerini öldürecek olma fikrini benimsemeyen ağabeyler, ormana vardıklarında gelin Ay Tana'nın sözlerinden de etkilenerek bir çözüm bulmuşlar. Yaşlı bir köpeği öldürüp, köpeğin kanını ve iç organlarını babalarına götürmeye karar vermişler. Bu arada babaları sarayda oğlunun ölüm fermanını onayladığı için pişmanlık duyuyor ve üzüntüden kahroluyormuş. Ağabeyler, düşünmüşler, düşündüklerini de olduğu gibi uygulamışlar. Yaşlı gök köpeğin kanını ve ciğerini bir tepsi içinde babalarına ve fermanı verenlere sunmuşlar. Almıs Kağan tepside sunulan yaşlı gök köpeğin kanını görünce tepsinin köşesinden kanı içmiş. Ciğeri ve yüreği de sarmalayıp kara demir sandığa koyup sandığı sağlamca kilitlemiş. Kilitlerken "İşe yaramazın yüreği yaşlı gök köpeğin yüreğine benziyor."

diye de kendi kendine söylenmiş. Çıplak oğlun ölmesi Altay Dağı'nın altmış kağanını hayretler içinde bırakmış. Eh birazcık da mutlu olmuşlar bu habere. Herkes, köpeğin kuvvetlisiyle kapışan, boğanın irisiyle süsüşen, yılan gibi kayan, pehlivanlar pehlivanı yiğitleri bile kuzuya çeviren Cılaşaş Uul'u, Ay Tana'nın öldürdüğünü duyunca hayretler içinde kalmış. Atlı attan inmiş, yurtlu yurttan çıkmış. Ay Tana, Cılaşaş Uul'a nasihatler vermiş. Emrindekilere de yavrucağı kimsenin çocuğu görünce tanıyamayacağı bir yere götürmeleri için emir vermiş. Gür akan, ak tavşan gibi köpüklenen şelale suyunun köpüğüyle hem temizlemelerini hem de Cılaşaş Uul'u iyileştirmelerini istemiş onlardan. Cılaşaş Uul'a da teyzesinin kızı Bayana Sarı'nın ve dayısı Ak Bökö'nün yanına gitmesini tembihlemiş. Onların kimsenin bilmediğini bilme, kimsenin duymadığını duyma ve kimsenin sezmediğini sezme gibi özellikleri olduğunu söylemiş Cılaşaş Uul'a. Dayısının ve yengesinin iyi insanlar olduğunu ve ona çok iyi bakacaklarını söylemiş. Ay Tana, duyduklarını kimseyle paylaşmamasını da Cılaşaş Uul'dan istemiş. Ay Tana yengesi, dokuz çatalı hançeri yavrucağı hediye etmiş ve et cebine yerleştirmiş. Bıçak o kadar mükemmelmiş ki iki çatalı et kesmeye, yedi ucu da kötü insanları öldürmeye yarayan bıçakmış, gazabı da büyükmüş. Bıçak o kadar merhametliymiş ki suçsuzu ve çaresizi kesmeye kalkınca yedi ucu da açılmaz olurmuş. Açılmadığı zaman bıçağın gönlünü almak için ona yedi gün türkü söylemesini öğütlemiş Cılaşaş Uul'a. Cılaşaş Uul, babasının öleceği haberini alınca çok üzölmüş. Babasının yanına gidecek olmuş. Ay Tana, onu atının arkasına bindirerek Altay'a, yüksek bir dağı getirmiş; ama saraya yalnız gitmiş. Almış Kağan, o kadar üzölmüş, o kadar üzölmüş ki, üzüntüsünden kahrolup ölmüş. Almış Kağan'ın eşini de öldürüp altmış yılda bozulmayacak dökme demir mezara koymuşlar. Mezara, Almış Kağan'dan verilen malların tamamını da koymuşlar. Cılaşaş Uul, Ay Tana yengesini dinleyerek önce güzelce istirahataya çekilmiş, iyileştikten sonra kendisinin ölüm fermanını veren kötülerle mücadeleye hazırlamış kendisini. Annesinin ölümüne çok hırslanmış Cılaşaş Uul.

Bu arada, Almış Kağan'ın ölümüyle boş kalan tahta kimin oturacağı merak konusu olmuş. Herkes kağanlar kağanı olmak için fırsat kolluyormuş. Herkesin elini ovuşturduğu kağanlık tahtına Ay Tana geçerek boş kalan tahtın olası kavgalarını engellemiş. Cılaşaş Uul, iyileştikten sonra hem babasının hem annesinin hem kendisinin hem de Altay ülkesinin intikamını almaya karar vermiş. İlk olarak Sarı Kağan'ın sarayına varmış. Orada yemiş içmiş, köpeğin yavuzuyla kapışmış, boğanın kuvvetlisiyle süsüşmüş, sopasız kavgaya karışmış. Sarı Kağan, Cılaşaş Uul'u bu şekilde görünce onun yakalanmasını emretmiş. Cılaşaş Uul bir anda görünmez olmuş. Otlaktan çıkmış. Hiç kimseye kötülüğü dokunmamış, kimse onun kötülüğünü söyleyememiş. Haksızlık etmemiş, kimseye karşı niyetini bozmamış. Sonunda Sarı Kağan'ın karşısına dikilmiş. Sarı Kağan nereden geldin dediğinde Gök Tanrı'yı göstermiş, adın ne dediğinde baltanın ucunu göstermiş, baban kim dediğinde almışın ucunu göstermiş. Yedi gün boyunca saldırmış. Sarı Kağan'ı parça parça etmiş. Sonra çıkıp dayısı Ak Bökö'nün yanına gelmiş. Yaşlı gök köpek inlemiş, yaşlı gök inek böğürmüş. Altay ülkesinin on binlerce kuşu, sayısız çiçekleri, derin ormanları, sayısız geyiği onu selamlıyormuş sanki. Altay'a geldiğinde Cılaşaş Uul, gök denizin o

oluğunun yüz kollu oluşuna, kutsal dağın bu yemişinin tükenmezliğine çok şaşırmış. Başını döndüren güzelliklerle dolu puslu, sisli dağdan isteksizce inmiş. Gök denizde yıkanınca, şifalı göle girince gücüne güç eklenmiş; dinçleşmiş. Ak bahadırın ocağının yanı başına oturmuş. İki gözü de görmeyen, parmaklarından yoksun, altın bastonlu Ak bahadır, Cılandaş Uul'u yoklayıp okşamış. Onu beslemiş. Cılandaş Uul, yemeği olmayan yoksul Altay'da altın kazanda yemek pişiren bu gönlü zenginin gözünü hangi caninin oyduğunu, parmaklarını hangi pehlivanın kestğini merak etmiş. Ak bahadırın konuşmalarını dinleyebileceği yere yatarak uyuyormuş gibi yapmış. Ak bahadır, Kan Çületiy'in acımasızlığından bahsetmiş, Cılandaş yavrucak, inlemeden yatmış, ses çıkarmadan dinlemiş. Yedi gün uyuduktan sonra bol miktarda et yiyip, bolca çorba içip, yeryüzünün yüz yetmiş yemeğinden yemiş. Yüz altmış ağacın yemişinden de yavaş yavaş alıp yedikten sonra kılıcını, hançerini bilemiş. Yüz dayanaklı demir yayı, dokuz uçlu kanlı temreni sıkıştırıp Kan Ceeren atına atlayıp Altay'a doğru yollanmış. Kan Ceeren koştukça rüzgâr çıkarıp ağaçları deviriyor, ağzından salya saçtıkça boyunca kar yağmış gibi oluyormuş. Gözünden çıkan bir damla, yeryüzünün yağmuru oluyormuş. Isıklı rüzgâr olarak bilinen ise Kan Ceeren'in kuyruğunun esintisi oluyormuş. Cılandaş Uul, yüz bölmeli örtülü çadırı devirmiş, çadırın üç sapını teperek kırmış. Yüz sırığı parçalamış, iki kara gölü gırtlığından boğmuş. Yüz budaklı kavağı doğuya fırlatmış. Epey zaman olmuş, epey kar yağmış, Altay dağları donmuş. Yağmur sele dönüşmüş. Kan Çületiy bu durumu görünce çok öfkelenmiş. Hışımla evine gelip atını dokuz kenarlı direğe bağlayıp otuz iki taş eşikten geçerek kutsal ruhun yanına varmış. Kutsal elbiseyi çıkarıp evin başköşesine döşek sermiş. Bunu gören Cılandaş Uul, kara dağın başından köpek tırısıyla gelmiş. Yüz dayanaklı demir çadırı dayanağıyla çekmiş, kanatlı kanlı temrenini demir yaya bastırıp tutmuş. Tam isabetli ak yay ve demir uçlu ölümcül ok öyle bir ses çıkarmış ki gökyüzünün derinlikleri inlemiş. Yay o kadar gerilmiş ki ceylan atın yelesine yaslanmış, Kan Çületiy'in uykusu öyle ağırmış ki bunlara rağmen uyanmamış. Cılandaş Uul, kanatlı kapıyı gıcırdatarak girerken geriden bakan ruh kapıya basmış, Kan Çületiy yine uyanmamış. Eşi, ak keçede Kan Çületiy'e nöbet tutuyormuş. Cılandaş Uul, Kan Çületiy Bahadır'ın dizinin içindeki otuz iki kıvrımının ortasına yetmiş ayak gök mızrağı saplamış. Yetmiş arşın mızrağı öyle bir saplamış ki mızrağın yedi arşını girmiş. Kan Çületiy'den oluk gibi kan akmış, Kan Çületiy okunu atabilecek gücü bulamayınca önce kraliçesine sonra Cılandaş Uul'a hakaret etmiş. Cılandaş Uul ise altmış ayak kılıcı altın kınından çıkararak Kan Çületiy'i ortadan kesmiş. Almus uçlu ak kılıcı iki omzunun ortasındaki altı kıvrımına saplamış. Yatağından kapı eşiğine kadar Kan Çületiy'in köpüklü kanı oluk oluk akmış, otağa kadar ulaşmış. Kan Çületiy çok korkmuş. Cılandaş Uul'a hakaret etmiş. Cılandaş Uul, altmış arşın kılıcını sapladığında altı arşını kırılmış. Kılıcı kırılınca, Kan Çületiy'in omzunun ortasına kafasıyla vurmuş. Kan Çületiy'e hem Ak Bökö'nün iki gözünün hem de Ak Bökö'nün eşinin iki gözünün hesabını sormuş. Bu hesapla karşılaşan Kan Çületiy, çok öfkelenmiş iri bir at gibi silkinivermiş, öfkeli ayılar gibi böğürmüş. Çıkan ses dağları sallamış, yeri çatlatan bir sarsıntıya dönüşmüş, gökyüzünden, demir çandan çıkan sesler gibi çınlama yayılmış Altay Dağları'na. Koca dev öfkeyle uyanmış, çukur gibi elleriyle zırhını giyip Cılandaş Uul'a bir darbe indirmiş. Avuç içinin Cılandaş Uul'a değdiği anda korkunç bir alev çıkmış. Zavallı yavrucağa öyle bir

tokat vurmuş ki tokadın değdiği yerden sarı alev çıkmış. Cılaşa Uul, çok öfkelenmiş; rakibiyle güreşmiş, boğa olup süsüşmüş, porsuk olup tutmuş, enik olup çenilemiş. Pek tabii ki feryat ederek de olsa direnmiş. Kan Çületiy'in dizinden tutarak önce tepmiş, sonra süsüşmüş.

Kan Çületiy onun ölümsüz bedenini öldüreceğini, batmayan gövdesini yerin dibine batıracağını söylemiş. Cılaşa Uul'un iki bacağından tutup Altay Dağının altmış kağanının gözleri önünde onu havaya kaldırmış, gök bulutu aralamış. Bunun üzerine, niçin daha hızlı vurmadin diyerek Cılaşa Uul, Kan Çületiy'le alay etmiş. Yine tosun olup süsüşmüş, domuz olup yakalamış, tay olup tepmiş, kuzu olup tos vurmuş. Altay Dağı'nın altmış kağanı olanları hayretler içinde izliyormuş. Yeryüzünün yetmiş kağanı, "Bu nasıl uçuyor, nasıl tepiyor böyle; bu nerenin bahadırı?" diyerek şaşkınlıklarını gizleyememişler. Kan Çületiy, bu bahadırı tam gökyüzüne kaldırıp yere çalacağı sırada bahadır yine eşek olup tepmiş, deve olup kaçmış, boğa olup süsüşmüş. Gücüne güç, yaşına yaş eklenmiş. Kan Çületiy'i öyle bir tepmiş ki yer altının cinleri bile hayretler içinde kalmış. Kan Çületiy yine öfkelenmiş ve bahadıra söylenmeyecek sözleri söylemiş. Bahadırı yine tutarak isabetli zıpkına kaptırıp üç gökyüzünün derinliklerine, üç kutsal ruhun dibine titreterek indirmiş. Ak bulutla aralatıp Ay Burkan'a sallamış; gök bulutu kaybedip Gün Burkan'a doğru hafifçe sarsmış. Ak göğün derinliklerinden alıp getirdiği Cılaşa Uul'u kara taşa sokup parçalamak istemiş; Ancak Karataş bir an görünüp kayboluvermiş. Bir anda dağlık araziye yangın yayılmış. Cılaşa Uul, yine niçin daha hızlı vurmadin diyerek Kan Çületiy'le alay etmiş. Ayı olup böğürmüş, dağ olup tutuşmuş. Önce Kan Çületiy'i sarsmış, sonra ona hakaret etmiş. Kan Çületiy'in yanağına tokat, çenesine tos, dudağına darbe indirmiş. Yedi gün boyunca çekişmiş, dokuz gün boyunca tutuşmuş, toz dumana karışmış. O kadar güreşmişler, o kadar kapışmışlar ki büyük denizleri yarmış, büyük dağı yakmış, yanmış dağın külüne basarak tutuşmuşlar. Güçleri o kadar sınırsızmış ki geniş dağlar parçalanmış, toz toprak göğe çıkmış, gri duman savrulmuş, göğün tüm bulutları yere akıp kara duman kaynamış. O kadar güçlülermiş ki tüylerinin bile değdiği on bin atın kanı denize karışmış. Kan, kızıl ceren suyuna dönüşmüş. Bahadırların güreşinden mala da zarar gelmiş, cana da. Kağanlar şaşkınlık içinde hangisinin yeneceğini merak etmeye başlamışlar. Bu tepişmede Kan Çületiy'in dayanağı çoğalmış, tuttuğunu küçültmüş. Cılaşa Bahadır'ı baltayla baltalamış, bıçakla bıçaklamış. Gelgelelim Cılaşa Uul'un anadan doğma et gömleğine balta da bıçak da işlemez olmuş. Bir daha da asla taşa toprağa kanı akıp ölmez olmuş. Ruhuna girip görünmez olmuş. Kan Çületiy'in ise zor duruma düşme zamanı gelmiş. Dokuz kat ulu zırhı ayağına kıvrılmış, dokuz kat ulu kürkü dizine yığılarak düşmüş, pazusu parçalanmış. Cılaşa Uul, Kan Çületiy'i yetişkin bir erkek gibi parçalamış, kanını akıtmış, ayak etini kıvrıp bacağına düşürmüş, bilek etini yığıp dirseğine düşürmüş. Kan Çületiy hayıflanmaya başlamış. Yeryüzünü yöneten, yetmiş kağanın gözünü oyan, Altay Dağı'nın galibi, Altmış pehlivanın parmağını kesen, eğilene çok olan kendisini, bu hâle düşürenin kim olduğunu merak etmiş. Cılaşa Uul ona yenilmeyecek kimsenin olamayacağını söylemiş. Kan Çületiy'i epey hırpaladıktan sonra Ay Tana yengesinin verdiği altın hançeri et cebinden çıkararak ona yedi gün boyunca türkü söyleyince

hançerin yedi kolu açılmış; altın çelik ucu elmas olarak görünmüş. Yedi kollu hançerle Kan Çületiy'i parça parça keserek dilimlere ayırmış. Kan Çületiy'in kuyruk yağını pişirmiş, bundan da tiksinişmiş. Küçük gelinler korkusuzca bakmış, kor ateşe dirençli kızlar hayretten ağızlarını açmışlar. Kan Çületiy bu şekilde konuşmaya çalışırken Cılaşaş Uul irkılmış. Kan Çületiy'in bir şeytan olabileceğinden şüphelenmiş. Zıpkınla karın içyağın yüz şelaleli Kıpçak dağına sırtına yüklemeyen götürmüş. Halk hayretler içinde seyrededursun Cılaşaş Uul, dokuz kollu hançerle omurgasını rahatlıkla kesmiş. Kan Çületiy'in bağırsağın yüz köşeli kutsal dağa savurmuş, dağı tamamen yakmış, dağ gibi yüreğın de altın hançer bıçağıyla kesmiş. Cılaşaş Uul, Kan Çületiy'in yeryüzündeki ulustan oyduğı gözleri saçıvermiş, kestiğı parmakları bir keçeğe doldurmuş. Bu sırada Kan Çületiy'in kuru alınının tam ortasındaki kara tek gözü yumuluvermiş. Cılaşaş Uul'a gelince yeryüzünün yetmiş bahadırı gözü alarak ak mendile sarmış, Altay Dağı'nın altmış pehlihanının başparmağın alıp gök mendile sararak iki kat et gömleğinin cebine sokmuş, Ak Bökö'nün iki gözü bundan düştü diyerek Kan Çületiy Bahadır'ın sol başparmağın kökünden kesmiş. -Ak Bökö'nün eşinin iki gözü bundan düştü, diyerek Kan Çületiy Bahadır'ın on parmağın kökünden kesmiş. Parmakları ak mendile sararak et cebine sokmuş. Hangi bahadır karşılaşırsa ona ibret olsun diyerek Kan Çületiy'in kara başın yetmiş arşın gök mızrakla yer göbeğı kara taşa çakararak saplamış. Taşa saplanan baş aşılması imkânsız dağ olmuş, iki kulağı kızıl şelale olmuş, ağız yeryüzünün ağız olup cehennem damı olmuş, bir tek gözü soğuk kara göl olmuş. Gölün adı Kecereli Göl, dağın adı Iyık Baş. Sonra Cılaşaş Uul halkın isteğı üzerine Kan Ceren atın başın kesip savurmuş, oraya At Baş denmiş. Kamçısını attığı yerin adı Kamçı Dağ, tütün çubuğunu fırlattığı yerin adı Kanza Dağ, Tefini attığı yerin adı Tünür Dağ, çingırağın fırlattığı yerin adı Konko Dağ, eyerini attığı yerin adı Erteş Dağ, dizginini attığı yerin adı Üzük Dağ, yularını attığı yerin adı Armakçı Tartkan, başın kestiğı yerin adı Bajınık Dağ, kuşağın attığı yerin adı Korımdu adını almış. Kan Çületiy'in eşi, Cılaşaş Uul'a usulünce yalvarmış; Kan Çületiy'in atını ve zırhın yanına koyup onu Ay Burkan'ın yanına göndermişler. Kan Çületiy'in eşi, Cılaşaş Uul'a eşinin babasının iki gözünü oyduğı ve annesinin on parmağın kestiğı için eşine kin duyduğunu onun için Cılaşaş Uul'un geldiğini eşinden sakladığını söylemiş. Kadıncağız yazdığı mektubu babası Ak Bökö'ye vermesi için Cılaşaş Uul'a yalvarmış. Bir de iyileşmesi için Cılaşaş Uul'un kızıl köpük olan birbirine benzer yedi gölde yıkanmasını tavsiye etmiş, yıkanmazsa iyileşemeyeceğini söylemiş. Uzun bir dinlenme, şifa ve beslenmeden sonra Cılaşaş Uul, vatanına dönmüş. Ak Bökö'nün yanına gelmiş. Ak Bökö Bahadır'ın iki gözünü yerleştirmiş. Ak Bökö'nün gözlerine ay doğmuş gibi olmuş, güneş gibi nur dolmuş. Ak Bökö'nün eşinin parmaklarını da konduruvermiş. Kıvrımlı taşla serum çıkarıp zehirli ilaç yapıp parmakları eskisinden daha güçlü daha iyi yapmış. Görenler hayretler içinde kalmış.

Sonra kadının iki gözünü de yerleştirmiş, kadının yüzüne aydınlık gelmiş. Hatun gelin heyecanla ayağa kalkıp döküm ocaktan bronz kazanı çekip çıkarmış, altın sırlı tepsiye semiz hayvanı koyup ikramda bulunmuş. Cılaşaş Uul yerken yaşadıklarının hızlı hızlı anlatsa yedi gün, süslemeden anlatsa dokuz gün süreceğini söylemiş. Anlatsa korkak kişinin yüreğine ineceğini, kötü kişinin yüreğinin yarılacağını söylemiş.

Ak Bökö, olanları tamamen duyduklarını, Tanrı'nın onunla olduğunu söylemiş. Ak Bökö, halkıyla Cılaşaş Uul'a doksan kenarlı sarayda dokuz kenarlı taht yapıp yetmiş kat pamuk döşekli yedi kat pamuk yastıklı altın yatak hazırlamış. Ağaçlar bozkır kayınındanmış, ocak altındanmış her ateşten yanarmış bu ocakta. Bu ocakta yüz koçun eti haşlanmış, yemeğe her türden baharat serpilmiş. Altın tahtta yemek getirilmiş. Yemeğin iyisini dökmüş, sıcak süt votkasını doldurmuş, Cılaşaş Uul ve halkını şaşırtmış tabii ki. Bundan sonra Cılaşaş Uul Altay'ın güzelliği, verimliliği, huzuru için çalışmış da çalışmış. Altay halkına birlik gelmiş. Sıcak evler, sıcacık yemeklerle dolmuş. Bol verimli otlaklar, bol semiz sürülerle dolmuş. Bozkırlarında her türlü benekli at sürüleri yayılmış. Suları ak köpükle dolmuş, halk ak köpükte yıkanmış, şifa bulmuş. Altay bölgesine huzur yayılmış.

Sonuç

Özet metinden anlaşılacağı üzere, destanın hikâyesi, dili gibi ilgi çeken özellikler taşımaktadır. Almış Kaan Destanı'nda, Altay Türklerinin diğer destanlarında olduğu gibi kahraman, ulu bir millete hükmeden ulu bir ailenin oğludur; savaşını da o ulu milletin ve ulu ailenin haysiyetini, haklarını korumak amacıyla gerçekleştirir. Destanda, Altay destanlarının karakteristik özeliği olan sıkı aile bağları ön plana çıkar. Kahraman, milletine değer verir; milletin mutluluğunu her olayın üstünde tutar. Düşmanlarla mücadelesi tamamlandığında milletin esenliği için çaba gösterir, refahı sağlar. Kahramanın ailesinden birine zarar gelmişse, millete rahatsızlık veren bir olay gerçekleşmişse kahraman o zaman savaşa karar verir. Almış Kaan Destanı'nda ve Altay destanlarında *at* ve *kadın* kahramının tamamlayıcısıdır. Altay destanlarında bu ikiliden biri mutlaka geçer; üstelik Kaf Dağı'na ulaştıran Zümrüd-ü Anka kadar kıymetlidir destan kahramanı için. Kadın, Almış Kaan destanında *yenge* olarak karşımıza çıkar. Altay destanlarının bazılarında *eş*, bazılarında da *kayın ene* olarak görebiliriz kadını. Kadın, zerafeti ve aklıyla; at, gücü ve yüceliğiyle övülür destanda. Kahramanın akıl danışacağı, yol yordam öğreneceği, kendini iyileştireceği bilge kişi de Altay destanlarında mevcuttur; bu bilgenin Almış Kaan Destanı'ndaki adı hikâyede verildiği üzere Ak-Bökö'dür. Bozkır medeniyetinin kutsal ağaç motifine destanda kavak, meşe ve çam türleriyle rastlamaktayız. Kavak ve meşe ağaçları heybetiyle süslemektedir destanın anlatımını. Bu özellikleri yönünden de Altay destanlarının Anadolu destanlarıyla benzerlikler gösterdiğini söyleyebiliriz. Bu benzerlikler aynı kökten farklı lezzetler sunan mitolojik bir ağacın mitolojik meyveleridir ki, her birinde ayrı ayrı doyumluk lezzetler sergilenmektedir.

Kaynaklar

- Adarov, Arjan (1983), "Almış Kaan", *Altay Baatırlar XI*, Gorno Altayiskoe.
- Arat, Reşit Rahmeti (1970), *Kutadgu Bilig İndeks* (Haz. Kemal Eraslan, O. Fikri Sertkaya, Nuri Yüce), İstanbul.
- Arıkoğlu, Ekrem (2005), *Hakasça-Türkçe Sözlük*, Ankara.
- Arıkoğlu, Ekrem (2003), *Tuva Türkçesi Sözlüğü*, Ankara: TDK Yay.

- Bacanlı, Eyüp (2007), "Altay Türkçesinde Şimdiki Zamanın Ek Fiili ve İsim Cümlelerinde Şahıs Bildirimi", *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*, 2007 4/3, s. 52-67.
- Besim Atalay (1986), *Divanü Lügat – it –Türk Dizini*, Ankara: TTK Yay.
- Clauson, Sir Gerard (1972), *An Etimological, Dictionary Of Pre- Thirteenth-Century Turkish*, Londra.
- Caferoğlu, Ahmet (1968), *Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü*, İstanbul.
- Dilaçar, Agop (2003), *Kutadgu Bilig İncelemesi*, Ankara.
- Dilek, İbrahim (2007), *Altay Destanları*, C. I 2002 C. II, III, Ankara: TDK Yay.
- Dilek, İbrahim (1997), "Altay Türk Kayçılık Geleneği ile Türkiye'deki Aşık Tarzı Şiir Geleneği Arasındaki Benzerlikler", neşreden: E. Gürsoy-Naskali, *Sibirya Araştırmaları*, İstanbul: Simurg Yayınevi.
- Dilek, İbrahim (1996), "Altay Bayramları", (Yayına Hazırlayan Sadık Tural, Elmas Kılıç), *Nevrus ve Renkler*, Ankara, s. 331-337.
- Dilek, İbrahim (1997), "Altay Türklerinde Halk İnanışları", *Bilig*, S. 3, Ankara, s. 96-186.
- Dilek, İbrahim (1996), "Altay Türklerinin Atasözleri", *Türk Dünyası*, S.1, Ankara, s. 107-121.
- Dilek, İbrahim (1997), "Altay Türklerinin Atasözlerinde At", *Milli Folklor*, S. 34, Ankara, s. 63.
- Dilek, İbrahim (1996), *Altay-Türk Destancılık Geleneği ve Er-Samır Destanı*, Ankara: (Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi)
- Eckman Janos (2003), *Harezmi, Kıpçak, Çağatay Türkçesi Üzerine Notlar*, (Çev. O. F. Sertkaya), Ankara: TDK Yay.
- Emre, Ahmet Cevat (1949), *Türk Lehçelerinin Mukayeseli Grameri* (İlk Deneme), Birinci Kitap-Fonetik, İstanbul.
- Ercilasun, Ahmet Bican, *Kutadgu Bilig'de Fiiller*, Ankara.
- Ercilasun, Ahmet Bican-Mehmedoğlu, Alaaddin (1992), *Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Sözlüğü*, C.I 1991, C.II (Dizin), Ankara.
- Gabain, A. Von (1988), *Eski Türkçenin Grameri* (Çev. Mehmet Akalın), Ankara.
- Güner-Dilek, Figen (1996), *Altay Türkçesinde Fiil*, (Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara.
- Güner-Dilek, Figen (2002), "Altay Türkçesinin Yazı Dili Hâline Getirilmesi", *1552 ve Sonrası: Kazan'ın İşgali ve Türk Toplulukları Bilgi Şöleni Bildirileri*, Ankara: TDK Yay., s. 73-78
- Güner-Dilek, Figen (2007), "Altay Türkçesi" (Neşreden: Ahmet Bican Ercilasun), *Türk Lehçeleri Grameri*, Ankara.
- Gürsoy- Naskali, Prof. Dr. Emine-Muvaffak Duranlı (1999), *Altayca-Türkçe Sözlük*, Ankara: TDK Yay.
- Gürsoy-Naskali, Emine (1999), *Altay Destanı Maadaykara*, İstanbul.
- Gürsoy-Naskali, Emine (1997), "Sibirya Deyince", (Neşreden: E. Gürsoy-Naskali), *Sibirya Araştırmaları*, İstanbul: Simurg Yayınevi.
- Johanson, Lars (2004), "Güney Sibirya Türkçesine Adlar ve Sıfatlar", (Çev. Sema Aslan), *Bilig*, Bahar 2004, S 29.
- Karamanlıoğlu, Ali Fehmi (1994), *Kıpçak Türkçesi Grameri*, Ankara: TDK Yay.
- Kenesbayoğlu, İ. K. vd. (1984), *Kazak Türkçesi Sözlüğü* (Çev. Hasan Oralıy), İstanbul.

- Öner, Mustafa (1998), *Bugünkü Kıpçak Türkçesi*, Ankara: TDK Yay.
- Şahin, Erdal (2007), *Altın Cüs*, İstanbul.
- Takvul, Ufuk (2000), *Karaçay-Malkar Türkçesi Sözlüğü*, Ankara: TDK Yay.
- Tekin, Talat (2003), *Orhun Türkçesi Grameri*, İstanbul.
- Tındıkova, N. N. (2004), “Altay Kahramanlık Destanındaki Kadın İsimlerinin Dil Bakımından Tahlili”, (Çev. Hanzade Güzelova), *Bilig Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi*, Ankara: Yaz 2004, s. 23-35.
- Toparlı, Recep (2003), *Kıpçak Türkçesi Sözlüğü*, Ankara: TDK Yay.
- Yudahin, K. K. (1998), *Kırgız Sözlüğü I - II*, (Çev. A. B. Taymas), Ankara: TDK Yay.